



Per Wirtén

Fattigdom: inte erkänd, inte sedd, inte talad om

Fattiga tyska barn drömmer om USA, var fjärde grek ligger efter med de allra nödvändigaste räkningarna, 60 procent av Rumäniens fattiga har utedass. Den europeiska, goda självbilden krackelerar.

Vad vet vi egentligen om fattigdomen i Europa? Inte mycket. Jag kan mer om amerikansk fattigdom än jag vet om europeisk, eftersom info, bilder och berättelser hela tiden flödar in från andra sidan Atlanten. Det kommer en stadig ström av böcker och artiklar om "the working poor" på Wal-Mart, latinos i Los Angeles och afroamerikaner i slitna slumområden. Hur många har inte läst till exempel Barbara Ehrenreichs *Barskrapad* där hon försöker hanka sig fram i låglönehelvetet? Eller fascinerat följt djupdykningarna i Balti-mores slum i teveserien *The Wire*?

Men det finns ju en europeisk fattigdom också. Den kommer virvlande mot mig i vardagen, när jag reser eller vid sällsynta tillfällen sparar någon enstaka tidningsartikel. Men bara som fragment, torra löv och svarta sotflagor i vinden. Jag förstår att den finns, men vet nästan inget om den.

Förra sommaren promenerade jag under åskmoln genom Stockwell i södra London: slitna hus, saggiga trottoarer, galler för de enstaka butikernas dörrar och fönster. Hela miljön påminde om gamla DDR. Nästa dag reste jag genom dystra avindustrialiserade småstäder i norra England. Samtidigt noterade jag, från en brittisk rapport, att andelen fattiga var tillbaka på samma höga nivåer som på 1960-talet, att växande klassklyftor sliter sönder medelklassen och att det enda riktigt positiva är att de allra mest utblottade blivit färre.

I oktober i år tillbringade jag några dagar i Berlin. Två tyska sociologer beskriver i en antologi, *Neighbourhoods of Poverty*, läget för fattiga i den gamla arbetarstadsdelen Neukölln. Jag läste att de intervjuade hade månadsinkomster på mellan 300 och 500 euro, att hälften inte haft ordentligt arbete på 15 år, att de gett upp arbetsmarknaden och i stället hankar sig fram med påhugg och välgörenhet i en disciplinerad "management of scarce resources". Barn blir inlåsta i fattigdom när de tvingas hoppa av skolan för att bidra till familjens knappa försörjning. Många drömmer om att emigrera (kanske till USA!).

Det påminner om läget i Paris demoniserade förortsbälten. Banlieu — de uteslutna stadsdelarna. Man talar med liberalt nyspråk om utanförskap, när det egentligen handlar om det rasistiska klassamhällets vanliga fattigdom: hård och förnedrande: "Människor som inte är på den plats de skulle vilja vara, människor som inte lever det liv de skulle vilja på grund av arbetslöshet och ekonomiska bekymmer," skriver Torun Börtz i sin reportagebok *Betongen brinner*.

Det slående är att välfärdsstatens institutioner fortfarande finns på plats. De har inte dragit sig tillbaka, konstaterar forskare, men verkar inte längre fungera som de borde. Sibiu är en stad i Transylvanien i Rumänien. Jag var där under en helg i höstas, för det mesta inlåst på konferens, men hann njuta av fin espresso vid stadens storslagna torg och flanera i de idylliska gränderna. Efter någon dag upptäckte jag att Sibiu var indelad i sektorer. Där fanns den topprenoverade turistifierade övre gamla staden. Men i skuggan låg den lika gamla nedre staden där husen svajade i grått förfall. Och sedan den dystra moderna staden med grå arbetarhus och spår efter chockpolitikens år. Mellan 1989 och 1993 steg antalet fattiga i öst — de krigshärjade delarna av Jugoslavien borträknade — från 8 till 58 miljoner. Då räknade man med att 75 procent av alla rumänska barn växte upp i fattigdom. Siffrorna ansågs så demoraliserande att Ungern och Tjeckien 1991 lade ner vissa metoder att mäta fattigdom. Sedan har utvecklingen vänt, men spåren är kvar i gränserna mellan stadens olika delar och levnadsvillkor.

Sibiu blev som en påträngande bild av hela EU. Vi solar oss i den övre staden med gamla kyrkor och palats som ett slags historiska friluftsmuseer, påminnelser om kontinentens långa kulturhistoria, och vänder samtidigt bort blicken från den nedre, där folket faktiskt lever.

Man kan också välja Hamburg som koncentrerad bild av läget i Europa. Den har växt till en av kontinentens rikaste städer med medelinkomster långt över tyskt genomsnitt och en jobbtillväxt som skiljer sig från resten av landets allmänna stagnation. Hamburg blev under 1990-talet en snygg framgångsstory om hur man kan ställa om från gamla industrier till en modern kombination av tillverkning, högteknologi och stark tjänstesektor. Men samtidigt steg antalet stadsbor som fick någon form av socialbidrag eller understöd dramatiskt: 1970 var det 17 650 personer, 1997 hade de ökat till 159 681 invånare och nådde då näst högsta andel bland tyska storstäder, bara Bremen var värre. Hamburg har blivit en polariserad stad i en tudelad ekonomi där tillväxt och förfall löper parallellt.

Det är en kunskap om Europa som hela tiden verkar befinna sig i mörker. Varför är det så, undrar jag. Har det något att göra med hur Europa ser på USA?

Hösten 2005 drunknade New Orleans efter att orkanen Katrina slagit sönder alla skyddsvallar. Hårdast drabbades några av stadens fattiga stadsdelar. Myndigheternas handfallenhet och arrogans chockerade omvärlden. Europa erbjöd USA katastrofhjälp, i Paris undrade intellektuella hur landet kunde ha råd att driva krig i Bagdad men inte skydda sitt eget folk och Göran Persson förklarade att en sådan katastrof var otänkbar i europeiska välfärdsstater.

Exakt två år senare brann Grekland. Den grekiska staten var ungefär lika ineffektiv som den amerikanska efter Katrina. Hjälp från EU dröjde, människor dog och byar ruinerades. Visst ställdes det undrande frågor i Europas medier, men kritiken kom inte i närheten av den indignationsvåg som riktades mot USA efter katastrofen i New Orleans. Ändå har Grekland en position som påminner om den Louisiana har i USA: en av unionens mest korrupta, ojämlika och fattiga medlemsstater.

Kanske uteblev kritikstormen mot den grekiska regeringen eftersom den kunde ha spräckt den självbild européer ivrigt försökt skapa sedan 1990-talet. Den identitetspolitiska magnet som mer än någon annan nu håller samman EU är

föreställningen att vara ett alternativ till USA. Europa är fredligare, mer upplyst och civiliserat, mer demokratiskt, mer jämlikt och utan egentliga fattigdomsproblem, mer softpower än hardpower och säger ja till marknadsekonomi men nej till marknadssamhälle. Unionens identitetsbygge vilar inte på kultur och etnicitet, utan på föreställningen att inte vara som USA. Europa ser sig som ett antiamerika.

I det här sammanhanget får kritik av amerikanska missförhållanden en speciell betydelse. Den fungerar som en teveskärm i vardagsrummet. Européer suger i sig USA-kritiska böcker, nyhetsinslag, dokumentärfilmer och spelfilmer. Våra blickar dras mot de rörliga bilderna. Men det verkar innebära att vi samtidigt slutar se det egna rummet.

Jag menar att kritiken naturligtvis är helt rättvis och den kommer påfallande ofta från amerikaner som granskar sitt eget land. Den framväxande europeiska självbilden är inte en konspiration styrd från Bryssel. Det är snarare en viljeyttring underifrån som uttrycker hur européer vill se sin kontinent. Identitetsbygget rymmer politisk energi. Problemet är att den vilar på en svajig föreställning: att Europa är så mycket rättvisare än USA.

Michael Moores film *Sicko* är ett uppenbart exempel. Moores kritik är klockren och leder helt naturligt till att Europas vänster lägger ännu mer krut på en gammal kritik av det amerikanska sjukförsäkringshaveriet. Men ingen ägnar ens en bråkdel av samma energi åt orättvisor i Europas egna system. I själva verket är det få som ens vet något om sjukvård i Unionen. *Sicko* blir den där färgstarka teveskärmen i ett annars nersläckt vardagsrum.

Undersökningar visar att medvetandet om fattigdom som ett reellt problem trots allt växer bland européer. Man ser det i sin vardag och när man reser. Min erfarenhet är inget undantag. De flesta medborgare förklarar dessutom fattigdomen som resultat av orättvisor, av samhällsstrukturer, inte orsakad av fattiga människors tillkortakommanden.

Men jag nöjer mig inte med mina små fragment. Jag vill förstå helheten. Är Europa så mycket bättre än USA som vi vill tro? Jag börjar leta efter böcker och forskning, söker i bibliotekens kataloger och på nätet men får häpnadsväckande få träffar. Högen växer visserligen på skrivbordet, men förblir mager till innehållet. Om jag letat amerikansk forskning om fattigdom i USA hade jag drunknat i information. Men det europeiska rummet verkar nersläckt.

På EU-kommissionen finner jag till sist en fet genomgång: *Social Inclusion and Income Distribution in the European Union* (2007). Där ser jag att 16 procent av EU:s medborgare lever under fattigdomsgränsen, det vill säga har mindre än 60 procent av hemlandets medelinkomst. Det är 75 miljoner människor.

Om man mäter på det här viset har andelen fattiga inte ökat, inte ens efter att Rumänien och Bulgarien kommit med i unionen. Däremot har ojämlikheten växt under ett helt kvartssekel, särskilt mycket i tre länder: Storbritannien, Finland och Sverige.

Arbetslöshet är den klart viktigaste orsaken till att människor sjunker ner eller hålls fast i fattigdom. Rapporten pekar entydigt ut en särskilt utsatt grupp: migranter från länder utanför EU. I vissa länder som Belgien och Frankrike

ligger ungefär hälften av alla migranter under fattigdomsgränsen. En annan undersökning, *Making the City Work* (Queen Mary University of London, 2005), visar att 90 procent av alla låglönejobb i London utförs av migranter.

Forskargruppen bakom EU-kommissionens rapport brottas med hur fattigdom egentligen ska mätas i unionen. De fastnar för ytterligare ett sätt och försöker genom intervjuer få fram upplevd och konkret fattigdom. Abstrakta siffror börjar få liv. Var fjärde grek ligger efter med de allra mest nödvändiga räkningarna: el, vatten etcetera. 30 procent av alla estländare och något färre portugiser beskriver sitt boende som slumliknande med läckande tak och fuktiga väggar. Av dem som ligger under fattigdomsgränsen i Rumänien har 60 procent utedass, 45 procent i Litauen.

Siffrorna faller som tungt höstregn över mina papper. Men fortfarande glider allt isär. Jag saknar helheten: den samlade bilden av EU.

Dolda bakom stapeldiagram och ginikoefficienter, överallt osynliggjorda, arbetar dessutom kontinentens nya låglöneproletariat: migranterna utan dokument. De sliter i Italiens fruktlundar, odlar gurkor i holländska växthus, städar hela nätterna i Londons tunnelbana och skjutsas mellan byggarbetsplatser i förorter och storstäder över hela Europa. De arbetar för låga löner, under långa timmar och i stor rättslöshet. Den 24 oktober avslöjade *Uppdrag* granskning att svenska hamburgerkedjor städas nattetid, sex timmar sju dagar i veckan utan semester, för månadslöner runt 7 000 kronor svart. Runt dem utan dokument växer en gråzon där arbetsmarknadens lägsta löner går i fritt fall. Det är svarta öar nersänkta i tystnad som aldrig syns i offentlig inkomststatistik. Europas politiker har alltid kritiserat de många låglönejobben i USA, men nu accepterar de att liknande förhållanden, men värre, växer mitt i Europa. Kontinentens fackföreningar har börjat organisera dem, men svenska LO släpar långt efter.

En kväll ser jag återigen Jean-Pierre och Luc Dardennes prisbelönta film *Barnet* om Bruno och Sonia, två unga människor på yttersta marginalen i en nordfransk eller möjligen belgisk stad. Varje gång jag ser film av bröderna Dardenne, Mike Leigh eller hela den svärm av franska regissörer som skildrar europeisk arbetarklass slås jag av hur sällan jag möter sådana berättelser, där karaktärerna inte heller läses fast som politiska stereotyper eller representanter, utan får förbli människor som brottas med skuld, förlåtelse och försoning. De finns där i egen rätt, som ett helt normalt vardagligt inslag i städernas slitna stadsdelar. Men det är bara i biografens mörker de hörs. I journalistiken, litteraturen och politiken är de utsuddade — uppenbarligen även i den akademiska forskningen. Filmen är den enda berättarformen som under 1990- och 2000-talen lyckats riva upp en synbar reva i Europas självbild.

Att bekämpa fattigdomen är ett mål som ofta poängteras av EU-maskineriet. Men ansvar för åtgärder har begränsats till nationell politisk nivå, och därmed faller ambitionen att se helheten sönder i en geografisk mosaik.

Jag hittar en summering av vad medlemsländerna egentligen gjort. Intrycket blir plötsligt märkligt likformigt. Land efter land har beslutat om skattereformer som ökat ojämlikheten. Sedan har de försökt reparera effekterna genom stärkt stöd till fattiga. Kort sagt: de rika har seglat i väg och det gemensamma tvingats ta större ansvar för les nouveaux pauvres.

Det verkar finnas en gemensam politik som utgår från att ökade löneskillnader och avreglerade arbetsmarknader är bra för Europa. Men samtidigt vill européer leva i ett "socialt Europa", en union mer jämlik och rättvis än den amerikanska, och de får retoriskt stöd från Bryssel. Här uppstår ett europeiskt dilemma.

Vad händer om man försöker se unionen som en gemensam politisk och social enhet, tänker jag. De flesta forskarrapporterna jag hittat konstaterar att det är poänglöst eller omöjligt, samma sak i EU-kommissionens rapport. Fattigdom ska uppenbarligen inte mätas över gränserna. Resultaten skulle kanske bli för demoraliserande, som i Ungern och Tjeckien under chockpolitikens år.

Men att jämföra de lagstadgade minimilönerna mellan olika länder kan kanske ge en fingervisning? Då öppnar sig nämligen hisnande regionala inkomstklyftor. Den bulgariska minimilönen är 92 euro i månaden. I andra länder i östra Europa ligger den på mellan 130 och 225 euro. Den franska är däremot 1280 euro per månad — 14 gånger högre än den bulgariska.

Medelinkomsten i Spanien är 60 procent av den tyska. För övrigt ungefär samma skillnad som mellan vita och svarta amerikaner. Om man jämför med låglöneländer som Rumänien eller Portugal blir skillnaderna större än alla amerikanska.

Skillnaderna kan enkelt bortförklaras med skiftande kostnadslägen för mat, boende och annat. Men hur länge till? De utjämnas snabbt av handel och marknadsmekanismer när gränser öppnas. I Sibius vackra övre stad var en kaffe nu lika dyr som i Berlin. Med öppna gränser händer också något annat: människor jämför sig inte längre med bara den lokala eliten, utan börjar mäta sin levnadsstandard med den i Wien, München och Paris. Horisonten för det möjliga börjar flytta sig. När övergångsreglerna monterats ner är det bara att ta tåget västerut för bättre betalt i samma jobb. Även fattigdomen integreras, upphör i viss mening vara nationell och blir europeisk.

Man kan säga att förändringen bekräftas av en annan rapport från EU-kommissionen, *Poverty and Exclusion* (2007). Den visar att de som upplever sig som fattiga i länder som Portugal, Rumänien och Bulgarien är många många fler än de som enligt kalla siffror faktiskt är fattiga. Kanske för att de börjat se sig som européer.

Till sist hittar jag en lång artikel av den amerikanska ekonomen James K Galbraith, *Maastricht 2042 and the Fate of Europe* (Friedrich Ebert Stiftung, Berlin, 2007). När jag läser börjar hela den europeiska självbilden krackelera med ett störande krasande ljud. Med sitt amerikanska vänsterperspektiv är det självklart för honom att tänka EU som en helhet, precis som radikala amerikaner alltid kämpat för att USA ska ses som en politisk enhet med federala åtgärder mot fattigdom och arbetslöshet. "Polen är inte längre en oberoende arbetsmarknad, men en provins i det större Europa. De är inte bara polacker utan jobb. De är arbetslösa européer."

Galbraith påstår sedan att USA är mer egalitärt än EU. Och han har tillräckligt rätt för att provokationen ska vända upp och ner på debatten. Om man utgår från själva löneskillnaderna är de nämligen ungefär lika stora i USA som i EU-länderna. De rena löneskillnaderna ökade dessutom mer i till exempel Sverige än i USA under 1980- och 90-talen. Det är först när man mäter inkomster, det vill säga efter att ha räknat in skatteeffekter och olika

transfereringar eller bidrag, som den amerikanska ojämlikheten drar förbi den europeiska. Skillnaden ligger alltså inte i lönerna, utan i välfärdssystemen. Det bryr sig Galbraith av olika anledningar inte om. Han kollar bara på människors löner. Det är när han lämnar Europas nationsgränser och ser unionen som en enda arbetsmarknad resultaten blir omtumlande. Han jämför löneskillnaderna i USA och EU med hänsyn till de regionala ojämlikheterna. Då blir klyftorna mellan höga och låga löner i EU dubbelt så stora (!) som de i USA. Han tror inte riktigt själv på siffrorna, han är trots allt en keynesiansk vänsterekonom som alltid hänvisat till Europa, och räknar därför om med lite andra förutsättningar. Men utfallet blir detsamma. "Över kontinentala avstånd är de europeiska medellönerna dramatiskt mer ojämlika än de i USA."

I takt med att marknaderna jämnar ut levnadsomkostnader i olika delar av unionen kommer ojämlikheten — och fattigdomen — växa till ett politiskt monster.

I kommissionens stora rapport *Social Inclusion and Income Distribution* gör man en intressant iakttagelse: Ökad tillväxt, sjunkande arbetslöshet och högre offentliga välfärdskostnader i statsbudgetarna har inte automatiskt minskat fattigdomen. Resultatet kan lika gärna bli växande fattigdom. De enkla sambanden finns inte. Fattigdom och ojämlikhet kräver alltså egna målmedvetna politiska reformer. Den som tror att tillväxt eller högre bidragsnivåer löser problemet kan känna sig lurad. Galbraith jämför, möjligen en aning överdramatiserat, läget i unionen med USA på 1930-talet. Men hans poäng är att USA med New deal och samlad nationell politik då började lyfta de fattigaste delstaterna och därmed också de allra fattigaste amerikanerna. Där befinner sig Europa just nu. "EU måste identifiera konkreta åtgärder och testa sin modell med djärva experiment," skriver han. Det krävs en samlad jämlikhetspolitik med låginkomsttagare i Europas fattiga periferier som målgrupp. Om deras nivåer höjs kommer hela kontinenten dra fördel med sjunkande arbetslöshet och högre levnadsstandard, samma effekt som New deal efterlämnade i USA.

Alternativen är tillspetsade: "Antingen ser man till att inkomsterna i Europas fattiga regioner kommer ifatt och konvergerar eller så kommer kärnländernas arbetsmarknader översvämmas av migranter, det europeiska projektet haverera och ersättas av xenofobisk nationalism och extremhögers socialpolitik."

Europas självbild, den politiska identitet som växer fram, att vara ett rättvisare och mer jämlikt alternativ till USA är ett europeiskt dilemma. Antingen aktiveras självbilden till ett realistiskt politiskt projekt, eller också blir den ett självbedrägeri som ekar mer och mer ihåligt, för att till sist förfalla till ren lögn.

Published 2008-01-25
Original in Swedish
Contribution by Arena
First published in Arena 6/2007
© Per Wirtén/Arena
© Eurozine